

RAŞİD HALİFELER DÖNEMİ İÇTİHATLARININ İSLAM HUKUKUNUN SEYRİNE ETKİSİ

Influence of Al-Khulafa-ur-Rashidun Period to Cruising of Islamic Law

Mehmet ÖZTÜRK*

ÖZET

Hız Peygamber'den sonra ilk hukuki problemler doğal olarak ilk halife döneminde başlamıştır. Raşid halifeler dönemi, İslam hukukunun gelişmeye başlama, hukuk usullerinin ortaya çıkma ve uygulanma dönemidir. Binaenaleyh bu dönemin iyi analiz edilmesi, İslam hukukunun ve onun genel prensiplerinin anlaşılması için önemlidir. Bu çalışma raşid halifeler dönemindeki içtihatların İslam hukukunun teşekkül sürecine etkisi hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamız giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak raşid halifeler dönemi ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından raşid halifeler dönemindeki fıkhi faaliyetler ele alınmıştır. Devamında ise bu dönemde meydana gelen meşhur içtihat ve uygulamalara yer verilmiştir. Son olarak da raşid halifeler dönemindeki fıkhi faaliyetlerin mezheplerin oluşum sürecine etkisi işlenmiştir. Sonuç olarak bu dönemdeki içtihatların İslam hukukunun seyrine olumlu etkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Raşid halifeler, İslam hukuku, Fıkıh, Mezhepler, İctihat.

ABSTRACT

After the Prophet Muhammed, naturally the first legal problems began during the first caliph period. Al-khulafa-ur-rashidun period was the starting of development of the Islamic law and beginning the process, methods and the way of practices. Consequently a good analysis of this period is important to understand the general principles of Islamic law. This study provides information about the role of khulafa-ur-rashidun terms in the formative period of Islamic jurisprudence. This study consist an introduction and three main titles. Firstly, we have made an overall assessment of the period of Khulafa-ur-Rashidun. And then fikh activities were discussed during the khulafa-ur-rashidun period. Thirdly we have included the famous ijthads and applications in this period. Finally we processed the fikh activities of khulafa-ur-rashidun terms in the formative period of madhhabs. We can say khulafa-ur-rashidun period have a positive influence to cruising of Islamic law.

Keywords: Al-khulafa-ur-Rashidun, Islamic Law, Fiqh, Madhhabs, Ijtihad.

GİRİŞ

Hız Peygamber'in vahyin başlamasından itibaren yaşadığı yaklaşık yirmi üç yıl, İslam hukukunun doğduğu asır olsa da İslam'ın cihanşümul bir medeniyet haline gelmesinde, bu ilk asrın üzerine inşa edilen mesainin de önemli rolü bulunmaktadır. 12 Rebiulevvel 11/632 tarihinde Hz. Ebu Bekir'in halife olmasından başlayıp¹ 41/662 tarihinde Hz. Hasan'ın hilafeti bırakmasına kadar süren otuz yıllık döneme "Raşid Halifeler Dönemi", "Dört Halife Dönemi"² veya "Büyük Sahabiler Dönemi" denilmiştir.³ Hz. Hasan'ın halifelliğini de bu dönem içerisine alan tarihçiler bulunsa da genel kabul Hz. Ali'nin şehid edilmesiyle dönemin sona erdiği'dir. Vefat eden son sahabilerden biri olan Enes b Malik'in 93/712 yılındaki irtilaline kadar geçen 52 senelik zaman dilimi ise "Küçük Sahabiler Dönemi" olarak adlandırılmıştır.⁴ Hz. Hasan'dan sonra halifeliği devralan Emeviler,

* Dr. Kıbrıs Şehitleri İlköğretim Okulu/Elazığ, ozturkm23@hotmail.com

¹ İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Leiden, 1325, I, 536.

² es-Sayis, Muhammed Ali, *Tarihu Fikhi'l-İslami*, Daru'r- Rıda, Beyrut, h. 1423, s. 18, Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, İz Yay., 1999, s. 115.

³ Mennau'l Kattan, *Tarihu Teşri'i'l-İslami*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, t.y., s.121 vd.

⁴ Mehmet Erdem, *İslam Hukuku Tartışma Metodolojisi*, Ankara, 2006, s. 59.

132/750'de halifeliği Abbasilere bıraktılar.⁵ Biz çalışmamızda raşid halifeler döneminin halifelerini ve bu dönemde yaşayan fakih sahabilerin İslam hukukuna olan katkılarının genel bir tasvirini yapacağız.

Peygamber'den sonra ümmeti yaklaşık olarak 30 sene yöneten ve kendilerine raşid halifeler denilen Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali sadece devlet yönetmekle kalmamış, Hz. Peygamber'den öğrendikleri ilmî birikimlerini ve şahsi içtihatlarını da kendilerinden sonraki nesillere aktarmışlardır.⁶

“Raşid halifeler” ifadesi Hz. Peygamber'in vefatını takip eden yıllarda çok sık kullanılan bir tabir değildi. “Halife” kelimesi, raşid halifeler döneminde Hz. Ebû Bekir'e hitaben “Halifet-û Rasûlillah” şeklinde kullanılmış, Hz. Ömer'e “Halifet-û halifet-î Rasûlillah” denilmiş ancak daha sonraki halifeler için hitabın uzaması endişesiyle “Emîru'l-mü'minîn” şeklindeki hitap daha uygun görülmüştür. Tâbiûn devrinden itibaren yaygın bir şekilde ilk dört halifeye, “raşid halifeler” denilmeye başlanmıştır.⁷

Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan irtidat hareketleri⁸, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde önemli fetihlerin gerçekleşmesi ve kamusal alanın yapısal dönüşümü ile ilgili sorunlar, Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayan ve Hz. Ali'nin hilafetinde sahabe kanının dökülmesine kadar varan iç karışıklıklar⁹, halifeleri ve sahabenin ileri gelenlerini, acil çözüm bekleyen birçok hukuki problemle karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca yeni fethedilen coğrafyaya İslam'ın doğru bir şekilde sunulması ve yeni Müslüman olanların hayatlarını İslam'a göre tanzim etmelerini sağlayacak ortamların sağlanması gerekmektedir.¹⁰

Farklı kültürlerin İslam'a dâhil olmasıyla meydana gelen hukuki problemler¹¹ ya o bölgede bulunan hukukçuların içtihatlarıyla çözülmüş ya da hilafet merkezine intikal ettirilmiştir.¹² Yeni fethedilen bölgelere sahabenin gönderilmesiyle bu sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. Hz. Ömer, özel görevi olanlar hariç, sahabenin iler gelenlerinin Medine dışına çıkmasını bir süre yasaklamıştır. Ancak daha sonra maslahat gereği bu uygulamaya son vermek zorunda kalmıştır.¹³ Hz. Osman'ın

⁵ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, I-XIV, Çağ yay., İstanbul, 1986, III, 16; Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, çev., Hande Canlı, Kaknüs yay., İst., 2005, s. 3.

⁶ Suyuti, Ebû'l-Fazl Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tarihu'l Hulefa*, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 147 vd.

⁷ Abdurrezzak, Hemmam b. Nafi el-Himyari es-San'ani, *el- Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983, I, 486; İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absi el-Kufî, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Dar u'l-Fikr, Beyrut, 1995, I, 204; Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Târih*, Bağdad ty. V, 236; Heytemi, Ahmed Şihabuddin, b. Hacer el-Mekki, *es-Savâ'ku'l-Muhrîka*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, t.y. II, 399.

⁸ Watt, W. Montgomery, *Abu Bakr*, Encyclopedia of Islam, Leiden, 1960, s.109.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihü't-Taberî - Târihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, thk. Ebû'l Fadl İbrahim, Beyrut t.y. , V, 354-357; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Suheyl Zekkar, Dimeşk, 1968, s. 217; Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yay. İstanbul, 1960, s. 117; İbn Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, III, 161; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Seltut, Dâru'l-İsfahan, Cidde, t.y., IV, 1289; Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Özgün adı: The Formative Period of Islamic Thought) Çev. Ethem Ruhi Fırlı, Sarkaç yay. , Ankara, 2010, s. 64; Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb, *Tarihu'l-Yakubi*, Daru'l- Sadır, Beyrut, 1358, II, 175; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el- Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, Daru's-Saade, Mısır, 1939, VII, 190; İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali el- Hanbelî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1992, IV, 63.

¹⁰ Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, (Özgün adı: An Introduction to Islamic Law) Çev. , Abdulkadir Şener-Mehmet Dağ, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1986, s. 26.

¹¹ Fisher, Nettleton Sydney-Ochsewald William, *The Middle East History*, New York/San Francisco, 1997, s.38.

¹² Mumisa, Michael, *Islamic Law Theory&Interpretation*, Âmana Publications, 2002, s. 63; Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul, 1994, s. 75.

¹³ Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *et-Tabakat*, thk. Muhammed Hasen el-Heytu, Dimaşk, 1980, s. 7; Şiblî Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, ter. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975, s. 510.

hilafeti döneminde ise bu yasak tamamen kaldırılmış ve sahabe İslam düşüncesinin teşekkülü için yeni fethedilen merkezlere hicret etmiştir.¹⁴

Bu dönemdeki hukuki faaliyetleri, Kur'an'ın kitap haline getirilmesi, çoğaltılması, Hz. Peygamber'in sünnetinin toplanması, içtihatların tespit edilerek ihtilaf ve ittifak konularının tespit edilmesi, ihtilafli olanlar arasında tercihlerde bulunulması ve yeni problemleri yeni içtihatlarla çözüme kavuşturmak şeklinde özetleyebiliriz.

RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDEKİ FİKHİ FAALİYETLER

Hz. Peygamber'in; "Sünnetime ve benden sonraki raşid halifelerimin sünnetine tabi olun"¹⁵ hadisi, özellikle ilk dört halifenin sünnetini, fikhini, içtihatlarını, fetvalarını, görüşlerini, tavsiyelerini, hükümlerini inceleme noktasında bizlere bir kapı aralamıştır.

Raşid halifelerin ve bu dönemde yaşayan sahabilerin; içtihatla bulunma, fetva verme gibi bir iddiası olmamıştır. Gelişen olaylar ve ihtiyaçlar nispetinde insanlar, bu otoritelerden faydalanmışlardır. Böylece raşid halifelerin ve bu dönemde yaşayan fakih sahabilerin, fikha dair faaliyetleri İslam hukukunun seyrine somut katkılar sağlamıştır.

Kur'an'ın nüzul sürecine şahitlik eden ve Hz. Peygamber'le birebir muhatap olan sahabiler ve özellikle raşid halifeler, bu yönüyle kendilerinden sonraki nesillerin fakihlerinden devamlı bir adım önde olmuştur.

Bu dönemdeki fihhi faaliyetlerin en önemli özelliği; konuları, bilgileri, danışma organlarının bulunması itibariyle rahatça içtihat yapabilen halifelerin, içtihatlarının resmi olarak devlet eliyle yapılmasıdır. Yapılan içtihatlar, hükmün illetinin (sebebinin) değişmesine bağlı olarak, Hz. Peygamber'in verdiği hükmü değiştirmekten ziyade hükmün uygulama şartlarına matuf bir yorumlamadır.

Bu duruma, Raşid halifeler döneminde meydana gelen bazı içtihatları örnek olarak gösterebiliriz. Mesela Hz. Ömer döneminde uygulanan; müellefe-i kuluba zekattan pay verilmemesi¹⁶, şiddetli kıtlık zamanında hırsızlar için öngörülen had cezasının kaldırılması¹⁷, Irak'ta fethedilen Sevad arazilerinin ganimetlerinin askerlere dağıtılmaması¹⁸, bir celsede üç boşamanın geçerli sayılması¹⁹, Hz. Peygamber döneminde verilen hükümleri ilga olarak anlaşılmalıdır.

¹⁴ Sahabenin yeni fethedilen merkezlere dağılımı ile ilgili olarak bkz. Sealibi, Muhammed b Hasan el-Hacevi, *el-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fikhi'l-İslami*, Daru't-Turas, Kahire, t.y, I, 310 vd.

¹⁵ Tirmizi, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ es-Sülemî, *el-Câmi'ü's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, I-V, Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut ty., İlim, 16; Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen (Sünenü Ebî Davud)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Sünne, 5; Darimi, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Beyrut 1407, Mukaddime, 16; Hakim, Muhammed b. Abdullah en-Nisaburi, *el-Müstedrek, ala's-Sahihayn fi'l Hadis*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 95-97. Bu hadis için Tirmizî, "hasen-sahih" demiştir. Bezzâr, "Sâbit-sahih" demiştir. (Bkz. İbn Abdilberr, en-Nemeri el-Kurtubi, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah, *Camiu'l-Beyani'l-İlm*, Daru'l-Müniriyye, Mısır, 1346,II, 184); İbn Hibbân, *Sahîh*'ine alarak bu hadisi sahih gördüğünü ifade etmiştir. (İbn Hibban, *Sahîhu İbn Hibban*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut 1984, I, 166)

¹⁶ Kâsânî, Ebû Bekr Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiü's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1974, II, 42, vd. ; İbn Hümam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Kahire, t.y. , II, 14 vd. ; İbn Abidin, Muhammed b. Muhammed Emin ed-Dımaşkî, *Haşiyetu Reddi'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsar fi Fikhu Mezhebi Ebi Hanife*, ter. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, II, 79 vd. ; İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidayetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Mektebetu Kulliyâtıl-Ezher, Kahire, 1966, I, 266 vd.

¹⁷ Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basri, *el-Ahkamu's Sultaniye*, thk. Halid Abdullatif Âlemi, Daru'l Kitabî'l Arabî, Beyrut, 1999, s. 370; Ömeri, Nâdiye Şerif, *İctihâdü'r-Rasûl*, Beyrut, 1984, s.301 vd; Mahmud, Abdulaziz Muhammed, *Menhecü's-Sahâbe fi't-Tercih*, Beyrut, 2004, s. 60.

¹⁸ Muhammed Yusuf Musa, *Târîhu'l-Fikhi'l-İslamî*, Kahire, 1378, s.193; Eskicioğlu, Osman, *İslam Hukukunda Vergiler Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Harac*'ı, İzmir, 1996, s.84 vd. ; Komisyon, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale yay. , 1990, cild I, s. 74 vd.

¹⁹ Tahavi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*; thk. Muhammed Neccâr, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1399, III, 59; Sayis, Mahmud Muhammed Şeltut, *Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fikh*, Matbaatu Muhammed Ali, Mısır, 1953, s. 84 vd.

Hız. Ömer, o günün şartlarında müellefe-i kulüb sayılabilecek kimsenin bulunmaması üzerine müellefe-i kuluba zekattan pay vermeme içtihadını yapmıştır ve bu geçici bir durumdur. Hükümün ilgası değildir. Müellefe-i kulub vasfında olan kişilerin bulunmasıyla onlara zekattan pay verilmeyeceğine dair Hız. Ömer'den herhangi bir söz ve uygulama sadır olmamıştır.

Hız. Ömer, kıtlık dönemlerinde yapılan hırsızlığın, suç unsuru taşımadığına hükmettiğinden yapılan eylemi hırsızlık saymamış ve buna göre içtihat ederek bu eylemi had cezası kapsamında değerlendirmemiştir. Sevad toprakları hususundaki yetki de devlet başkanı olarak kendisinde olduğundan dolayı devlet başkanı sıfatıyla içtihat yapmış ve "savaşanlara ganimetten pay verilmez" diye bir iddiada bulunmamıştır. Boşama meselesinde ise insanların boşama prosedürünün dışına çıkıp üç talakı aynı anda verme temayüllerinden rahatsızlık hisseden Hız. Ömer, geçici bir cezai tedbir olarak bu tür boşamayı üç boşama sayıp, insanların sünnete uygun boşama yoluna dönmesi için, tazir cezası kapsamında öngörülebilecek bir yola başvurmuştur.

Hız. Ali döneminde bayram namazlarına gelemeyen mazeret sahibi insanların, bayram namazlarını musallada değil de şehirdeki mescitlerde kılmaları da bu baptan değerlendirilebilir. Bilindiği üzere Hız. Peygamber ve ilk üç halife dönemlerinde bayram namazları şehir merkezinden uzak sahrada, musallada kılınırken, Hız. Ali döneminde de bu uygulama devam etmiş, bayram namazları musallada kılınmış ancak zayıf insanların durumları göz önünde bulundurularak onların şehir merkezindeki mescitlerde bayram namazı kılmalarına müsaade edilmiştir. Hız. Ali, bayram namazlarının musallada kılınmasını sünnet olarak kabul etmekle beraber devlet başkanı sıfatıyla sünneti tahsis yetkisini kullanmıştır. Hız. Ali'nin ihtiyaca binaen ortaya koyduğu bu içtihadı, mezheplerce değerlendirilip, aynı yerleşim merkezinde bayram namazları ve sonrasında da cuma namazları için ikinci cemaat uygulamasının başlamasına kapı aralanmıştır.²⁰

Raşid halifeler döneminde içtihatlar genelde şura yoluyla yapılıyordu. Kendisine danışılan sahabiler de rahatlıkla görüşlerini belirtebiliyordu. Sahabiler, karşılaşılan bir mesele hakkında nass bulunmayınca nasıl hareket edileceğini bizzat Hız. Peygamber'den öğrenmişlerdir.²¹ Buna, Bedir savaşından sonra esirler hakkında gösterilen tutumu örnek olarak verebiliriz. Bedir savaşından sonra esirlerin durumu hakkında Hız. Peygamber, sahabilerle ile konuyu istişare etmiş, Hız. Ömer ve Hız. Ebubekir farklı görüş belirtmişlerdir. Hız. Peygamber, konu hakkında vahiy gelmediği için Hız. Ebubekir'in görüşünü tercih etmiştir. Detaya girmeden söyleyecek olursak neticede Hız. Ömer'in görüşü, inen ayete muvafık bulunmuştur.²² Bu olay, içtihatla yanılma halinde sorumluluk olmayacağına örnek teşkil etmiş, bu açıdan değerlendirilmiştir.²³

İçtihat problemlerinden birine kaynaklık eden bu olay, sahabe fıkhının önemini ve raşid halifelerin görüşünün Resulullah nezdindeki önemini göstermektedir. İhtilaf kaynağı henüz konuyla alakalı bir nassın bulunmayışıdır. Konu, tarafların bakış açılarıyla kişilerin görüşlerine sunulmuştur. Fıkhi bir problem ortaya çıkmış ve sahabenin görüşleri Hız. Peygamber'in hakemliğinde değerlendirilmiş, usulüne uygun görüş alışverişi oluşmuş, herkes kendi fikrini sunmuş ve sonucu vahiy belirlemiştir. Hız. Peygamber döneminden sonra artık vahyin hakemliği olmayacağından, raşid halifelere ve fakih sahabilere büyük rol düşmüştür.

Hız. Peygamber hayattayken sahabiler içtihat yapmış ve bu içtihatları Hız. Peygamber tarafından değerlendirilmiştir. Bu da sahabilerin, içtihat yapmayı Hız. Peygamber'den öğrendiklerini gösterir. Beni Kureyza'daki namazı geciktirme olayı bunun örneklerinden biridir. Hız. Peygamber,

²⁰ Beyhaki, *a.g.e.*, III, 310; İbn Hazm, *a.g.e.*, V, 52; İbn Ebi Şeybe, *a.g.e.*, I, 76; Abdurrezzak, *a.g.e.*, III,167; Merginani, Şeyhül-İslâm Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebübekir, *Hidaye Şerhu Bidayet'il-Mubtedi*, Daru's-Sadr, Mısır, 1990, I, 57; İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri, (ö. 970/1563), *Bahru' Raik Şerhu Kenzi Dekaiki Neseft*, Mecmuatu Resail, trs., II,151, İbnü'l- Hümmâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 410; Kasani, *a.g.e.*, I, 261; İbn Kudame, *a.g.e.*, II,372.

²¹ Amidi, Seyfuddin Ali b. Ebi Ali, *el- İhkam fi Usuli'l-Ahkâm*, Daru'l-Hadis, Kahire, ty., II, 407.

²² Müslim, Cihad, 58.

²³ Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, II,93; Cüveynî, *Kitâbü'l-İctihâd min Kitâbi't-Telhîs*, thk. Abdülhamîd Ebü Züneyd, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 83.

Hiz. Ali'ye sancağı teslim edip Beni Kureyza'ya öncü birlik olarak sahabenin bir kısmını gönderdiğinde, onlara: "*Beni Kurayza'ya varıncaya kadar ikinci namazı kılmayın*" buyurmuş, sahabilerden bir kısmı sözün lafzına bağlı kalarak, vakit çıksa bile namazın kılınamayacağı içtihadına varmıştır. Diğer kısmı ise hitabın umumundan hareketle burada amaç bir an evvel orada olmaktır, diyerek namazlarını yolda kılmışlardır. Resulullah'a bu olay anlatıldığında, iki gruba da sesini çıkarmamıştır.²⁴

Burada dikkati çeken en önemli husus Hiz. Peygamber'in bulunmadığı bir yerde acilen çözüm üretilmesi gerektiği buna binaen iki içtihat yapıldığı ve yapılan iki içtihadın da olumlu karşılanmasındır. Hiz. Peygamber'in emrinin icrasıyla ilgili olarak çıkan ihtilaf yine Hiz. Peygamber'in hakemliğine arz edilmiştir.²⁵ Bu dönemde nihai karar mercii, vahiydi. Ancak Hiz. Peygamber'den sonraki dönemler için böyle bir durum söz konusu değildir.²⁶ Ebû Said el-Hudrî'nin naklettiği bir olayda da buna benzer bir durum yaşanmıştır. İki adam sefere çıkmış, namaz vakti gelince su bulamadıklarından dolayı teyemmüm abdesti alıp namazlarını kılmışlardır. Daha sonra namaz vakti çıkmadan suya rastlayınca; biri tekrar abdest alıp namazını iade etmiş, diğeri namazını iade etmemiştir. Hiz. Peygamber'in yanına varıp durumu anlattıklarında; Hiz. Peygamber, namazını iade edenin de etmeyeninin de davranışını olumlu karşılamıştır.²⁷

Bu anlatılanlar "hâkim hükmedip, içtihatla bulunur ve isabet ederse ona iki ecir, hata ederse bir ecir vardır"²⁸ hadisinin kapsamına girer. Hiz. Peygamber'in, kendisinden sonraki dönemlerde bayrağı devralacak ashabını irşadına örnek teşkil eden bu içtihat ve uygulamalar, raşid halifeler döneminde artarak devam etmiştir.

Raşid halifeler ve sahabeden sonraki dönemlerde uygulanan içtihat ve fetva faaliyetinde, nasslarda olayla ilgili bir çözüm bulunmadığı takdirde doğrudan kişisel içtihadla başvurulmayıp sahabe fetva ve kararlarının gözden geçirildiği, önceki ilmî ve kazâî içtihatlardan yararlanma yönünde güçlü bir gelenek olduğu bilinmektedir. Eski uygulamalar arasında da özellikle sahabenin icma²⁹ sağladığı konular, raşid halifelerin idarî ve kazâî kararları, ifta faaliyetleri toplumda birliğin sağlanması yönünde iyi bir imkân sunmaktaydı.

Zamanla ortaya çıkan fıkhi problemler ilk iki halife döneminde imkânlar ölçüsünde Medine'de istişare ediliyor ve kolektif akıl sayesinde genellikle ittifaka varan neticeler hâsıl oluyordu. Hiz. Ebubekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde sahabilerin çoğu Medine'de olup şura yoluyla yapılan içtihatlarla pek itiraz edilmemiş, Hiz. Osman döneminde itirazlara konu olan uygulamalar olmuş, Hiz. Ali döneminde ise genellikle siyasi konularda itiraz ve bölünmeler yaşanmışsa da ilmi mevzularda kendisine çok fazla muhalefet edilmemiştir.

Fıkıh ekollerinin tümü sahabe kavline ve anlayışına, sahabe içtihatlarına özel bir önem atfetmişlerdir. Pek çok meselenin çözümünde sünnetin ruhunu en iyi müşahede eden raşid halifelerin uygulamaları, takip eden nesil için de örnek teşkil etmiştir. Hatta raşid halifelerin, Hiz. Peygamber'den sonra hakkında açıklama bulunmayan fıkhi meselelerde, sünnet ihdas edebilecekleri görüşü ulema nezdinde tartışılmıştır. Nihayetinde raşid halifelerin verdiği bütün fetvalar değil

²⁴ Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih el-Müsned min Hadisi Rasulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Salatu'l-Havf, 5; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II,74.

²⁵ Bu meselenin geniş tahlili için Ulvani, Taha Cabir, *Edebu'l-İhtilaf Fi'l-İslam*, Daru's-Şihab, Kahire, ty. , s. 34.

²⁶ Hallaf, Abdulvehhab, *İlm-i Usuli'l-Fıkh*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., 1984, s.282.

²⁷ Darekutni, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi, *el-İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebevîyye*, Daru Tayyibe, Riyad, 2003, I, 189; Şevkani, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî, *Neylü'l Evtar Min Esrari Munteka'l Ahbar*, Daru İbn-i Cevzi, Riyad, 2006, I, 265.

²⁸ Buhârî, el-İ'tisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15.

²⁹ Sahabe döneminde icmanın vaki olup olmadığı, yapılan şura ittifakının icma kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar için bkz. : Cuveyni, Ebu'l-Maani Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf, *el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*, Davha, 1399, I, 203; Zerkeşi, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usuli'l-Fıkh*, thk. Abdulkadir Abdullah el-Anî, Kuveyt 1992, II, 528.

de şura sonucu, akliselime, efkâr-ı ammeye müteveccih görüş ve uygulamaları, bütün mezheplerce olumlu karşılanmış ve bu içtihat ve uygulamalar sonraki nesillerce nazar-ı dikkate alınmıştır.³⁰

Sahabenin ve raşid halifelerin icma ettikleri durumlar haricindeki meselelerde ise onların içtihat ve uygulamalarını tercih sebebi görenler³¹ olduğu gibi, Hanefi hukukçularından Serahsi gibi, onların da hata edebileceğini ve kıyasa muhalif durumlar ve herhangi bir tearuz durumunda kıyasın tercih edilebileceğini savunanlar da olmuştur.³² Bununla birlikte Serahsi, raşid halifelerin hukuki davalarda verdiği kararların ve yaptıkları içtihatların, sonraki davalar ve hukuki uygulamalar için emsal teşkil edebileceğini de belirtmiştir.³³ Raşid halifeler dönemindeki fıkha genel olarak baktığımızda; bazen nasların lafızlarındaki maksatların ve insanların maslahatının öne alındığını, bazen de lafızların zahirine bağlı kalan bir tutum izlendiğini görürüz. Bu dönemde yapılan fıkhi çözümlenmelerde teorik ifadelere ve terim kullanmaya gerek duyulmamıştır. Mesela 'İllet' tabiri kullanılmamış ancak bir konudaki illeti ortaya çıkaracak yorum da açıklanmıştır. Aynı konudaki ayet ve hadisler arasında çelişir gibi görünen yönler, sebebi nüzul bilgisi ve Arapçanın inceliklerine vakıf olan dört halife ve fakih sahabe tarafından farklı biçimlerde uzlaştırılmış, çeşitli noktalara ait etkileri belirtilmiştir.

Raşid halifeler döneminde sahabiler, bilemedikleri bir meselede birbirlerine danışır, sorup öğrenirlerdi. Bazı sahabiler etrafında kümelenip onları takip etme yoluna da gitmezlerdi.³⁴ Çok fazla içtihat yapan sahabe de yoktu. Bunu Kur'an ve Sünneti bilme, anlama ve yorum kabiliyeti eksikliği ile açıklayabileceğimiz gibi, mesuliyet şuuruyla böylesi ciddi bir sorumluluğun altına girmeme düşüncesine de bağlamak mümkündür. Ebu Hureyre'nin en fazla hadis rivayet eden sahabe³⁵ olmasına rağmen "muksirun" derecesinde içtihat yapan sahabiler arasında yer almaması³⁶ bu hassasiyete bir örnektir.

Raşid halifeler döneminde mutlak manada içtihat edenler olduğu gibi hususi meselelerde de içtihat edenler vardı. Hz. Ömer Şam'ın Cabiye bölgesinde halka yaptığı bir konuşmada "Kim Kur'an hakkında soru sormak istiyorsa Ubeyy b. Ka'b'a sorsun. Feraiz/miras hakkında soru sormak isteyenler, Zeyd b. Sabit'e, helali haramı öğrenmek isteyenler Muaz b. Cebel'e, iktisadi konularda soru sormak isteyenler bana gelsin"³⁷ diyerek bir nevi içtihat uzmanlığına işaret etmiştir. Hz. Ömer'in insanları, müçtehit sahabilere sorunlarını arz etmeye davet etmesi taklidin Raşid Halifeler döneminde de avam-müçtehit seviyesinde yapıldığını göstermektedir.

³⁰ Bu tartışmalar için bkz: Cüveynî, Ebû'l-Meali İmâmü'l-Harameyn Rükneddîn Abdülmelik *Lümeü'l-Edille fi Kavaidi Akaidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Beyrut 1987, s.129; Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib *el-İnsâf fima Yecibu i'tikâduhu ve la Yecüzü'l-Cehlu bihi*, thk. İmadüddîn Ahmed Haydar, Beyrut 1986, s. 112; Tahavi, a.g.e., I, 81; Gazzali, Ebû Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed *el-İktisad fi'l-İtikâd*, nşr. İbrâhîm Ağâh Çubukçu, Hüseyin Atay, Ankara 1962, s. 244; Sabuni, Ebû Muhammed Nureddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, çev. , Bekir Topaloğlu, Ankara, 1982, s. 59.

³¹ Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Usûlü'l-fikh*, thk. Uceyl Câsım Neşemi, İstanbul 1994, III, 197; Basri, Muhammed b. Ali Ebû'l-Hüseyin, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fikh*, Beyrut, ty. , II, 369; Şirazi, Ebû İshâk Cemaleddîn İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şirâzî, *el-Lüm'a fi Usûli'l-Fikh*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dimaşk, 1995, s.196.

³² Serahsi, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin, *Usulü's-Serahsi*, thk. Ebu'l-Vefa el-Afgani, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 107.

³³ Serahsi, *Kitabu'l-Mebusut*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, VI, 363.

³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatu Fikhiyye Kamusu*, Bilmen yay. , İst., 1985, I, 313 vd.

³⁵ Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405, II, 435; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbuddîn Ahmed b. Alî, el-Askalani, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., IV, 208; Suyuti, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fareybi, Daru Tayyibe, Riyad, II, 152.

³⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed M. Şakir, Mısır, ty. , V, 665; Cevziyye, İbn Kayyim, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *İ'lâmü'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Matbaatü's-Sa'âde, Mısır 1955, I, 11.

³⁷ Fahreddin Atar, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *MÜİFD*, s. 3, İstanbul, 1985, s. 26.

RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDEKİ MEŞHUR İÇTİHAT VE UYGULAMALAR

Tabiun devrinin sonlarına doğru ve etbâut-tâbiîn devrinin başlarında teşekkül etmeye başlayan fikhî mezheplerin teessüsünden³⁸ sonra her mezhebin fakihlerinin hayatlarını konu edinen tabakât kitaplarının ve fikhî çalışmalarının ayrıntılı bir şekilde kaleme alındığını görmekteyiz. Bazı fikhî usûlü eserlerinde sahabe kavilleriyle ilgili bilgilere yer verilmişse de³⁹ raşid halifelerin ve fakih sahabilerin içtihatları ile ilgili çok fazla esere rastlamamaktayız.⁴⁰

Peygamberimizden sonraki dönemde yapılan içtihatların, vahyin denetiminden geçme imkânına sahip olmaması, raşid halifelerin dini anlama ve nassları yorumlama faaliyetlerinde bulunmasına sebebiyet vermiştir. Hayatın tabii seyri dâhilinde çıkan problemler karşısında, resmi otoriteyi temsil eden raşid halifelerden, olaylara gerektiğinde çözümler sunması, şura meclisini toplayıp fikhî meseleleri görüşmesi ve alınan kararları uygulaması beklenmiştir.

İçtihat kavramının son derece canlı olduğu bu dönemde raşid halifeler, zaman zaman fikhî problemlerin çözümü için devreye girmiş, içtihatlarda bulunmuşlardır. Belli bir sınırı olan bu çalışmada raşid halifeler dönemindeki en meşhur içtihat ve uygulamalara yer vermek istiyoruz.

A- Hz. EBUBEKİR

Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün halife oldu. Halifelik süresi, iki yıl üç ay sekiz gündür. Hicretin 13. yılında, Cemâziyelâhir'de, altmış üç yaşında vefat etti.⁴¹ Hz. Ebubekir'in, Hz. Peygamber döneminde olmayıp kendi hilafetinde uyguladığı bazı uygulamalarını aktaralım:

Hz. Ebubekir hilafeti sırasında sahabenin önde gelenleri ile istişare ederek, mürtedlerle (dinden dönenler) ve zekât vermeyeceklerini söyleyenlerle savaşa kararı almıştır. Zekât vermeyenlerin durumunu bir isyan olarak değerlendiren Hz. Ebubekir, nasslara dayanarak böyle bir içtihatla bulunup savaş ilan ettiğini etrafındaki sahabilere anlatmıştır. Buna ilaveten zekâtı devlete vermemek suretiyle resmi otoriteyi tanımamanın ileride açacağı problemlere karşı, bir tedbir almış ve olaya sedd-i zerîa açısından yaklaşmıştır. İrtidat hareketlerinin bastırılmasıyla bilhassa Tuleyha, Secah ve Müseylemetü'l-kezzab'ın ortadan kaldırılmasıyla otoriteyi sağlamlaştırmıştır.⁴²

Sahabe arasında tek bir ninenin mirastan altıda bir hisse almasında ihtilaf bulunmamakla⁴³ birlikte, ninelerin sayısı ve cihetlerinin değişmesi durumunda mirasın nasıl taksim edileceği konusunda ihtilaf bulunmaktaydı⁴⁴ Hz. Ebû Bekir'in konuyla alakalı içtihadında iki nineyi mirasçı kıldığı, Hz. Ömer'in iki ve üç nineye birlikte buldukları durumda altıda biri aralarında bölüştürdüğü ve dört nineye altıda bir verdiği nakledilmiştir.⁴⁵ Zeyd b. Sâbit'in, dereceleri eşit olan annenin annesinin, babanın annesinin ve dedenin annesi olan üç nineyi mirasçı kılarak altıda bir

³⁸ Fahreddin Atar, *Fıkah Usulü*, İFAV. yay. , İst. 2002, s. 172.

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtar*, I, 77; Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskiöglü, D.İ.B.Y. yay. , Ankara, 1996, s. 349.

⁴⁰ Taşköprüzade, Ebu'l-Hayr İsmâuddîn Ahmed, *Tabâkâtü'l- Fukâhâ*, thk. El-Hâc Ahmed Neyle, Ninova Matbaası, Musul, 1954, s. 1 vd.

⁴¹ Hz. Ebubekir'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Muhammed b. Ali el-Uşârî, *Fezâ'ilü Ebî Bekri's-Siddik*, Mısır, ty. ; Hayseme b. Süleyman, *Fezâ'ilü's-Siddik Ebî Bekir*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1980; İbn Belbân, *Tuhfetü's-Siddik fi fezâ'ili Ebî Bekri's-Siddik*, thk. Muhyiddin Mettû, Dimaşk, 1988.

⁴² İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka Kahire, 1936, IV, 340 vd. ; Taberi, *a.g.e.* , III, 225; Ayrıca geniş bilgi için bkz. : Kal'aci, Muhammed Ravvas, *Mevsuat-ı Fikhî Ebî Bekri's-Siddik*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1996.

⁴³ Halifelîği döneminde Hz. Ebûbekir'e yaşlı bir kadın gelmiş ve ninenin miras hakkını sormuştu. O da: "Ben bu konuda Hz. Peygamber'den bir şey duymadım" demiş ve meseleyi çevredekilere danışmıştı. Muğire b. Şu'be: "Hz. Peygamber, nineye 1/6 miras hakkı vermiştir" dedi. Hz. Ebûbekir: "Peki bunu senden başka bilen birisi var mı?" diyerek hadisi teyit ettirmek istedi. Bunun üzerine Muğire, Muhammed b. Mesleme'yi şahit gösterdi. Sonuçta Hz. Ebûbekir soruyu soran nineye 1/6 miras verdi. Tirmizi, Siyer, 44.

⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen yay. , İst., 1985, V, 252.

⁴⁵ Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, VI, 236.

hisseyi aralarında bölüştürdüğü; Hz. Ali'nin iki veya üç nineyi mirasçı kılarak yakın nineyle uzaktakini hacbettiği; Abdullah b. Mesud'un ise ninelerin mûrise uzaklık ve yakınlıklarına bakmayarak üç nineye altıda bir pay verdiği belirtilmektedir.⁴⁶ Hz. Ebubekir'in çözüme kavuşturulmamış çeşitli fer'i meselelerde vermiş olduğu buna benzer hükümler de bulunmaktadır. Mesela dedenin mirası meselesinde, dedeyi baba gibi değerlendirmesi, kelaleyi çocuğu ve babası olmayan olarak görmesi, savaşa çıkan orduya savaş ahlakı adına birtakım talimatlar vermesi, divandan verdiği yıllık ödeme yi herkese eşit şekilde dağıtması burada zikredilebilir.⁴⁷

Hz. Ebubekir, Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesi işinin mesuliyetinden çekinerek bir müddet tereddüt etmişse de, sonunda bunun ümmet için hayırlı ve yararlı olacağını anladığında, yine ümmetin maslahatına olacak bu hayırlı hizmeti üstlenmekte gecikmedi. Bu, Hz. Peygamberin yapmadığı bir işti. Ancak Hz. Peygamber'in çizgisine, sünnetinin ruh ve amacına tamamen uygundu. Sahabenin yoğun müzakerelerinin sonunda vardıkları kararda, tamamen ümmetin hayrını ve yararını göz önünde bulundurdıkları anlaşılmaktadır.⁴⁸

Hz. Ebubekir, Halife seçildikten altı ay kadar sonra Müslümanların maslahatını düşünerek beytülmalı kurmuştur. Yine yapılan istişare sonucu Halifenin, ümmetin işlerini daha iyi yönetebilmesi için bu fondan maaş alması gerektiğini karara bağlamıştır.⁴⁹ Bu görüş, ammeye hizmetle meşgul olanların, hem kendi, hem ailelerinin nafakalarını beytülmalden almayı hak ettiklerini ifade etmesi sebebiyle İslam Kamu Hukuku açısından önemli bir karardır.

Fedek arazileri hakkında Hz. Fatıma ve onun gibi düşünen diğer sahabiler muhtemelen "Allah size, çocuklarımız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder."⁵⁰ Ayetini esas alarak "çoğul sigaların umuma hamlini" öngörmüşler ancak Hz. Ebubekir ise ayetteki umumi ifadeyi tahsis eden Hz. Peygamber'in "Biz peygamberler miras bırakmayız" hadisini⁵¹ delil getirerek Hz. Peygamber'in mirasçılarının, O'nun mirasından pay alamayacağını belirtmiştir.

Hz. Ebubekir'in Halife seçimi için Hz. Ömer'i veliaht tayin etmesi de yine Hz. Peygamber'in uygulamadığı bir davranıştır. Ancak Hz. Ebubekir, ümmetin maslahatı için bu atamayı yapmıştır.⁵²

B- Hz. ÖMER

Hicretin 13. yılının Receb ayında halifelik görevine başladı. Hicretin 23. yılının Zilhicce ayı sonlarında, Ebû Lu'lu' tarafından şehid edildi. Altmış üç yaşında şehid edilen Hz. Ömer'in halifelik süresi, on yıl, altı ay, on beş gündür.⁵³ Bu süre zarfında birçok içtihat ve uygulaması bulunan Hz. Ömer'in bu uygulamalarını kısaca değerlendirmemiz bile makale sınırlarını aşacağından bu içtihat ve uygulamaları sadece belirtmekle yetineceğiz.

Teravîh namazını cemaatle ve yirmi rekât olarak kıldırması, hiciv yazmayı yasaklayarak yazanları cezalandırması, gümrük vergisini koyması, nehirlere çıkan şeylerin vergilendirmesi, Kadisiye savaşından sonra Irak'ın Sevad arazilerini Hz. Peygamber'in dağıttığı gibi savaşanlara dağıtmayıp maslahat gereği bu toprakları devlet mülkiyetine geçirmesi, içki için seksen celde had cezası uygulaması, mut'a nikâhi için sert tedbirler alması, çocuk doğurmuş cariyelerin satışlarını

⁴⁶ Mahfuz, Ebu'l-Hattab, İbn Ahmed b. Hasan: *Tehzib fi'l-ferâiz*, nşr. Râşid b. Muhammed b. Râşid Hezza', Cidde, 1996, s.156.

⁴⁷ Konu hakkında geniş bilgi için bkz: Ziya Eryılmaz, *Hz. Ebubekir Efendimizin Fıkhi Görüşleri*, İstanbul, 1997; Henâyâ, Abdullah b. Abdülkerim, *Fıkhu Ebi Bekr es-Siddik Fit Tahareti Ve's-Salati Mukarinan Bi Fıkhi'l-Mezahibil Erbaa*, Mekke, h. 1411.

⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. : Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menahilü'l-irfan fi-ulümi'Kuran*, Darü'l-Ihyai'l Kütübi'l Arabiyye, ty. , I, 229; Subhî Salih, *Mebâhis fi Ulümi'l-Kur'an*, çev. Said Şimşek, Hibaş Yayınları, Konya, ty. , s.60; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, D. İ. B. Yayınları, Ankara 1988, s.58,

⁴⁹ Buhari, *Buyu'*, 15.

⁵⁰ Nisa 4/11

⁵¹ Tirmizi, *Siyer*, 44.

⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.* , III, 199; Taberî, *a.g.e.* , IV, 51; Maverdi, *a.g.e.* , s.39; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 380 vd.

⁵³ Ruhaylî, Ruvey'î b. Râcîh, *Fıkhu Ömer b. El-Hattab*, Mekke, ty. , s. 21.

yasaklaması, cenaze namazında tekbirlerin dört olarak tahdid ve tespiti, divan ittihazı, vakıf tesisi, Müellefe-i kuluba pay vermemesi, Hz. Ömer'in içtihat ve uygulamaları arasında sayılır.⁵⁴

C- Hz. OSMAN

Hz. Osman, 575 yılında Mekke'de doğmuş 656 yılında vefat etmiştir. 644-656 yılları arasında 12 sene halifelik yapmıştır.⁵⁵ Hz. Osman, selefleri ilk iki Raşit halife gibi çeşitli alanlarda fihri içtihatlarda ve uygulamalarda bulunmuştur. Ortaya koyduğu yenilikler ve uygulamalarda O da Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi ihtiyaçları, maslahatları göz önünde bulundurarak hareket etmiştir.

Hz. Ebubekir'in Kur'an'ı Mushaf haline getirmesinden sonra, Hz. Osman da Kur'an hakkındaki ihtilafların çoğalmasından korkan Huzeife b. Yeman'ın teklifiyle, derlenen bu mushaftan birkaç nüsha çoğaltmış, belirli yerleşim merkezlerine yollamıştır. Yapılan bu faaliyetlere yönelik Hz. Peygamberden bir nass varid olmamıştır. Burada gözetilen maslahat, Kur'an'ın okunusunda Müslümanlar arasındaki ihtilafa bir sınır koymak ve bu yöndeki çekişmeleri maddeten ortadan kaldırmaktır.⁵⁶

Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde cuma namazı için bir tek ezan okunurdu. Bu ezan hatibin önünde veya mescidin kapısında okunuyordu. Hz. Osman döneminde Müslümanların sayısı iyice arttığından ve Medine'de yerleşim alanı genişlediğinden, Hz. Osman bir ezan daha ekledi. Bu ezanı Medine çarşısındaki kendine ait bir evin üstünde okuttu. Sahabeden buna itiraz eden olmadı. Bir nevi sukuti icma hâsıl oldu. Günümüze kadar bu uygulama gelmiştir.⁵⁷

Hz. Ali'de bu uygulamaya devam etti. Gerek Hz. Osman gerekse Hz. Ali ve diğerleri ezanın insanlara namaz vaktinin girdiğini belirtmek, haber vermek için teşri kılınmış olduğunu biliyorlardı. Nüfus artınca evi mescide uzak olan insanların cuma namazı gibi önemli bir namaza vaktinde gelemeyeceğinden endişelendiler. Resulullah ve diğer iki halife döneminde olmayan bu uygulamayı, maslahatın temini ve mepsedetin giderilmesi düşüncesi ile tatbik etmişlerdir.

Hz. Osman, ölüm hastalığı sırasında mirastan mahrum bırakmak maksadıyla karısını üç talak ile boşayan kişiye bu kadının mirasçı olabileceğine hükmetmiştir. Bu hükümden maksat başkalarını bu kötü davranıştan sakındırmaktır. Hz. Osman, ölüm hastalığında iken karısını boşayan kimsenin talâkını geçersiz sayarak kadını mağdur olmaktan koruyan bu kararıyla, aynı zamanda kocanın kötülüğüne de mani olmuştur. Böylece, sedd-i zera'i ilkesine göre kötülük yapmanın önüne geçilmiş olmaktadır.⁵⁸

Yolculukta dört rekâtlı farz namazların iki rekat kılınması Hz. Peygamber döneminde teşri kılınan⁵⁹ ve ilk iki halife döneminde devam eden bir uygulamadır. Hz. Osman kendi döneminde bunu kabul etmekle beraber bazı anlayışsız kişilerin çoğalıp namazları devamlı iki rekat kılma meyline binaen iki rekat farz kılmayı terk etmiştir.⁶⁰ Hz. Osman, hilafeti döneminde Mina'da iken rahatsızlanmış, Hz. Ali'den namazı kıldırmasını istemişti. O da Hz. Peygamber'in kıldıracağı gibi yani iki rekât kıldırarak istediğini söylemiştir. Orada bulunanlar: "Hayır! Hz. Osman'ın kıldıracağı gibi kıldır" deyince, bu söz Hz. Osman'a ulaşmış ve Hz. Osman bu anlayışsız insanlara tepkisini göstererek, Hz. Ali'nin namazı iki rekat kıldırabileceğini açıklamıştır.⁶¹ Buradan da anlaşılacağı

⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Biltaci, Muhammed, *Menhecu Ömer b. el-Hattab fi't-Teşri'*, Kahire, 1970; Şibli Numani, el-Faruk, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, İstanbul, ter. Talip Yaşar Alp, 1975; Muhammed Ravvas Kal'aci, *Mevsuatu Fıkh-ı Ömer b. el-Hattab*, Beyrut, 1986.

⁵⁵ Suyuti, *Tarihü'l Hulefa*, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 171.

⁵⁶ Şaban, Zekiyüddin, *(Usulu'l-Fıkh) İslam Hukuk İlminin Esasları*, ter. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay. , Ankara, 1996, s. 174.

⁵⁷ Şaban, Zekiyüddin, *a.g.e.* , s. 123.

⁵⁸ İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el- Muğni fil-fıkh el-Hanefi*, Mısır, 1367, VI, 373.

⁵⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî, Ebû Abdullâh Seyyid b. Kesrevî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, Taksirus Salât, 1.

⁶⁰ Bacî, Suleyman b. Halef, *el-Munteka Şerhu'l-Muvatta*, Beyrut, 1983, I, 261.

⁶¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el Muhalla bi'l-Âsâr*, Daru'l-Müniriye, Mısır, 1348, IV, 270.

gibi Hz. Osman'ın yaptığı içtihat, Resulullah'ın teşri buyurduğu bir hükmü kaldırmaya matuf olmayıp bir mefseletin def'i için uygulanmıştır.

Hz. Osman kendi döneminde, hac mevsimi dışında Ka'be'nin ziyaretçisiz kalmaması için temettu haccını yasaklamıştır. Kaynaklarda bu yasağın “tahrim (haram kılma)” manasında değil de “efdaliyet (daha faziletli olma)” şeklinde anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Hz. Ali ise Hz. Osman'a itiraz ederek Temettu Haccının yasaklanmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin karşı çıkışına rağmen hacıları kıran veya ifrat⁶² haccına teşvik ettiği nakledilmiştir.⁶³ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Osman, temettü haccının meşru olmadığını söylememiş, insanları daha faziletli olan amele yöneltme düşüncesiyle hareket etmiştir.⁶⁴

Hz. Osman, halifeliği sırasında; ordu hayvanları için mera tahsisi, mescidin güzel koku ile kokulanması, müezzinlere tahsisat bağlanması, bayram namazında hutbenin namazdan sonraya alınması, zekâtı ödeme işinin halka bırakılması, emniyet teşkilatının tesisi, camide halifeyi korumak için maksure yapılması⁶⁵ ve buna benzer birçok fıkhi faaliyet içerisinde bulunarak İslam hukukunun teşekkülüne katkıda bulunmuştur.

D- Hz. ALİ

İslam hukukunun teşekkülüne katkıda bulunan bir diğer raşid halife ise Hz. Ali'dir. Hz. Ali, hicri 20 Zilhicce 35 yılında, Hz. Osman'ın şehadetinden 5 gün sonra hicri 25 Zilhicce, 35, Cuma / Miladi 24 Haziran, 656 yılında hilafet makamına geçmiştir. Halifeliği yaklaşık beş sene sürmüş, Ondan sonra altı ay kadar oğlu Hz. Hasan hilafet makamında bulunmuş ve raşid halifeler devri böylece sona ermiştir.⁶⁶ Raşid halifeler içerisinde en çok Hz. Ali içtihatla bulunmuş, hüküm ve fetva vermiştir. Bunların tümünü aktarmamız bir doktora tezi boyutuna ulaşacağı için seçtiğimiz bazı örnekleri aktarmakla yetinelim.

Hz. Ali; defalarca hırsızlık yapan birine ait uygulanacak ceza konusunda nass bulunmaması üzerine hapis cezasına hükmetmiştir.⁶⁷ Hırsızlık cezasındaki nisap miktarının belirlenmesinde içtihat yapmıştır. Beytu'l- maldan çalana ve ceza infazı durumunda şahitlerin hazır olmaması gibi hallerde hırsızlık cezasının düşeceğine hükmetmiştir.⁶⁸ Diyet miktarlarını zamanın şartlarına göre değiştirmiştir.⁶⁹ İhtikar (stokçuluk) yapanların mallarına yakma cezası getirmiştir.⁷⁰ Hapishane yaptırmıştır.⁷¹ Atlardan on dirhem zekât almıştır.⁷² Yeni doğan çocuklara 100 dirhem kadar doğum ödeneği türünden bir ödenek tahsis etmiştir.⁷³ Zorda kalıp zina yapana, cinsel organı bulunmayan erkeğe, evliliğinin altıncı ayında doğuran kadına (Bakara suresi 222. Ayet ve Ahkaf suresi 15. Ayete binaen bunun mümkün olabileceğine hükmedip) zina cezası uygulamamıştır.⁷⁴

⁶² Aynı hac mevsimi içinde umre yaptıktan sonra ihramdan çıkmadan yapılan hacca, kıran haccı denir. İfrad haccı ise umresiz yapılan hacdir. Temettu haccı, hac mevsiminde ihrama girip umre yapmak ve ihramdan çıkarak Mekke'de hac vaktine kadar ihramsız durmak, hac vakti gelince bu kez hac için ihrama girmek şeklinde yapılan hacdir. Geniş bilgi için bkz. : Hurfi, Abdurrahman b Muhammed, *Ahkamu'l-Hacc ve'l-Umreh*, Mektebetu'l Şamile Nushası, s. 22.

⁶³ İbn Ebî Şeybe *a.g.e.* , II, 182; İbn Kudame, *a.g.e.* , III, 276.

⁶⁴ Hamdi Döndüren, "Zaman ve Şartların Değişmesiyle İslami Hükümler Değişir mi?" *UÜİFD*, c. 7, s. 7, Bursa, 1998. s. 94.

⁶⁵ Suyuti, *a.g.e.* , s.136 vd. ; Shoil, Muhammad, *Administrative&Cultural History of Islam*, Lahore 1992. s.23-4; Armajani,Yahya- Ricks Thomas M. , *Middle East Past and Present*, New Jersey, 1986. s.47; Vaglieri Laura, *Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri*, çev. , İlhan Kutluer, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, yay. , İstanbul, 1997, s.77.

⁶⁶ İbn Sad, *a.g.e.* , III, 20 vd.

⁶⁷ Maliki, Abdurrahman, *İslam Hukukunda Ceza*, Köklü Değişim yay. , İst., 2002, s.10.

⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.* , VI, 464.

⁶⁹ Zeyd, İbn Ali Zeynelâbidin İbn'l-Hüseyn İbn Ali İbn Ebî Talib, (h. 80/122) *Müsnedu Zeyd İbn Ali*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1966, IV, 541; Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhim, *Kitâbü'l-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1397, s. 186.

⁷⁰ Vâili, Ahmed, *Ahkâmü's-Sücûn beyne's-Şer'i'ati ve'l-Kânûn*, Beyrut,1987, s.123 vd.

⁷¹ Ebû Gudde, Hasan, *Ahkâmü's-Sicn ve Mu'âmetü's-Sücenâ fi'l-İslâm*, Kuveyt, 1987, s.286.

⁷² Abdurrezzak, *a.g.e.* , IV,35.

⁷³ Ebu Ubeyd, *el-Emval*, s. 238.

⁷⁴ Abdurrezzak, *a.g.e.* , VII, 351; Muttaki el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, V, 456 vd.

Hz. Ömer döneminde yapılan ve içki cezasının seksen sopa olması kararında etkili olan içtihat Hz. Ali'ye aittir. Ayrıca Ramazan ayında içki içene ilaveten yirmi sopa daha vurulması ve içki imal edilen mekanın yaktırılmasını tazir cezası olarak belirlemiştir.⁷⁵ Birçok konuda ise önüne gelen ve daha önce benzeri yaşanmamış ilginç davalara makul çözümler üretmiş ve hükmettiği cezalar Kur'an ve sünnete uygunluk arz eden hükümler olmuştur.

Hz. Ali'nin verdiği hükümler de meşhurdur. Mesela Yemen de kuyuya düşen gençlerin karmaşık davasını çözmüştür. Rakibiyye, minberiyye gibi müşkil miras meselelerinde içtihat yapmıştır. Eşcinsel beraberlikleri zina kapsamında değerlendirmiştir. Tazir cezalarının üst sınırını belirlemede, kadınların cemaatle namaz kılması konusunda, teravih namazı, talakı selase meselesi, iddet ile ilgili durumlar, diyet ve kısas cezaları, kaybolmuş develerin durumu, mürtedleri öldürmeden önce bir ay hapis cezası vermesi konularında içtihat yapmıştır. Hz. Ali'nin; devletin mali ve idari konuları, eşya ve ticaret hukuku, borçlar hukuku, aile hukuku, miras hukuku, ceza hukuku, haddler, cinayetler ve tazir cezalarına dair birçok uygulamaları ve hüküm verdiği davalara ait sonraki nesillerce emsal teşkil edecek kararları mevcuttur. Bütün bunlar raşid halifelerden olan Hz. Ali'nin İslam hukukuna olan katkılarını göstermektedir.⁷⁶

Bu dönemde sadece raşid halifeler değil, İbn Mes'ud, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sabit, Hz. Aişe, Ebu-Musa'l Eş'ari, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam gibi fakih sahabilerin de önemli içtihatları bulunmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki raşid halifeler dönemi, İslâm'ın insanlığa sunduğu inkişâbın tekâmül ettiği devirlerdendir. Bu dönemde tatbik edilen içtihat ve uygulamalar ümmetin maslahatı, dinin amaçlarını gerçekleştirmek için yapılmıştır ve sonraki nesillere içtihat kapısından girmeleri açısından örnek teşkil etmiştir.

RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDEKİ FİKHİ FAALİYETLERİN MEZHEP- LERİN OLUŞUM SÜRECİNE ETKİSİ

İnsanlar farklı düşünebilir, nasları farklı yorumlayabilir ve yeni mevzûlar hakkında farklı çözüm üretebilirler. Bu normal bir durumdur. Raşid halifeler devrinde de bir meseleyi muayyen bir sahabe âliminden soran şahsın artık bütün meselelerini yalnız ondan sorup öğrenmesi söz konusu olmamıştır. Sadece bir âlimin re'y ve içtihatına bağlanıp, diğerlerine karşı ilgisiz veya olumsuz bir tavır takınmak da düşünülmediği için mezhepler teşekkül etmemiştir. Mümin şahıs, kitap ve sünnetten anladığını, bildiğini uyguluyor, bilmediğini bilenlerden soruyor, aldığı cevaplardan hangisi daha tatminkârsa onunla amel ediyordu.⁷⁷

Raşid halifeler dönemi diye adlandırılan İslam hukukunun erken dönemlerinde, ortaya çıkan sorunların fikhî çözümlerine dair içtihatlarda bulunmuş ve sunulan çözümler, hem aynı çağı paylaşan sahabiler tarafından dikkate alınmış hem de sonraki dönemlerde, müçtehit fakihlerce dikkatle takip edilmiştir.

Raşid halifeler döneminde fıkıh ameli idi; bir mesele karşısında sahabe Kitap, sünnet ve rey içtihatı ile hüküm veriyorlar, bu ise benzer olaylar için bir fıkıh kuralı, dini bir düstur oluyordu. Daha sonra toplumda görülen bazı hukuk dışı davranışlardan ötürü Hicaz'da özellikle Medine'de sünnetin tespitine, Kitap ve sünnete bağlı nazari bir fıkıhın "fikhî hükümlerin" tesisine yöneldiler.⁷⁸

Bu dönemde zaman zaman fikhî ihtilaflar da meydana gelmiştir.⁷⁹ Yaşanan ihtilafların birçok nedeni bulunmaktadır. Bunları şöylece özetleyebiliriz: Fetihler ve çeşitli vazifeler yüzünden Medine'den uzakta bulunan ashabın kendileri yok iken nazil olmuş veya verilmiş bir hükmü işitmemiş olmaları, farklı anlayış ve telakkilere sahip olan sahabilerin bulunması, sahabilerin

⁷⁵ Abdurrezzak, *a.g.e.*, VI, 382.

⁷⁶ Hz. Ali'nin bu ve benzeri uygulamaları ile ilgili bkz. : Kal'aci, Muhammed Ravvas, *Mevsuat-ı Fıkıhî Ali b. Ebi Talib*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1996.

⁷⁷ Dehlevi Veliyullah, *Huccetullahi'l-Baliğa*, thk. , Seyyid Sabık, Daru'l-İstiklal, Mısır, 1966, II, 287.

⁷⁸ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz yay. İst., 2011, s. 54.

⁷⁹ Hassan, Ahmed, *Origins of the Early Schools of Law*, *Islamic Studies*, 1970, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Komisyon, Rağbet yay. , İst., 1999, s. 324 vd.

anlayış ve tespit hatası yapmaları, unutmaları ve yanılmaları, hükmün illeti hakkında farklı düşünmeleri, birbirine aykırı gibi görünen hükümleri farklı şekillerde telif etmeleri, raşid halifeler devrinde meydana gelen ihtilafların nedenleri arasında sayılabilir. Bütün bunlar daha sonraki devrelerde de genişleyerek devam etmiş ve önce fıkıh medreselerinin sonra da mezheplerin doğmasında -diğer amillerin yanında- rol oynamıştır.⁸⁰

Bazen de sahabilere herhangi bir konuyla ilgili hadis ulaşmadığından içtihatla bulunmuşlar ve daha sonraki dönemlerde o konu ile alakalı bir hadis kendisine ulaşan tabiin uleması yeni ulaşan hadislere göre fetvalar vermişlerdir. İlk nesilden gelen ilim mirasına daha bütüncül bir yapıda yaklaşma fırsatı bulan sonraki neslin böylece kendi çizgilerinde mezhepleri oluşmuştur. Daha sonraları her beldede başka başka imamlar temayüz etmiştir. Ancak bu imamlar, raşid halifelere ve o dönemdeki fakih sahabeye derin bir saygı beslemişlerdir. Mesela Hanefî ve Şafîî hukukçuları; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi fakih olmakla tanınan raşid halifelerin rivayetlerini ön planda tutmuş, mezheplerinin usulî yaklaşımlarında bu dönemde yapılan fıkhi çözümlenmeleri belirleyici esaslardan kabul etmişlerdir.⁸¹ Mezhepler içerisinde en fazla Hanefî mezhebi Hz. Ali'den gelen görüşleri delil olarak kabul etmiş ve sahih gördükleri -Hz. Ali'den gelen- rivayetlere muhalif davranmamışlardır. Diğer mezheplerin kabul etmeyip de Hanefî mezhebinin Hz. Ali'ye dayanarak kabullendikleri birçok görüş bulunmaktadır. Bunları da şu şekilde özetleyebiliriz: Kadına dokunma ile abdestin bozulmaması, hadesten taharetinin olmadığı sonradan anlaşılan kişinin arkasında namaza duranların namazlarını tekrar kılmalarının gerekliliği, cinsel organa dokunmayla abdestin bozulmayacağı, kasden yeme içme ile de kefaretin gerekliliği (Diğer mezheplerde sadece cinsi münasebetten dolayı kefaret gerekir), seferilik müddetinin on beş gün olarak tayini, vitir namazının hükmünün vacip olması, farz namazların üç ve dördüncü rekâtlarındaki kıraatın farz olmaması, namazdaki intikal tekbirleri sırasında elleri kaldırmama, bayram namazına durmadan nafilâ namaz kılınabileceği ve teşrik tekbirlerinin zamanı ve mahiyeti⁸² gibi konularda Hanefî mezhebi, Hz. Ali'ye dayanarak görüşlerini açıklamıştır. Diğer mezheplerin de Hz. Ali ve diğer raşid halifelerden faydalandığını gösteren birçok delilin bulunması⁸³ raşid halifeler dönemindeki fıkhi hareketliliğin fikhî teşekkül sürecine etkisini gösterir.

Mezheplerin klasik dönem temel fıkıh kaynaklarına baktığımızda müçtehid imamların, raşid halifelerden ve bu dönemin ilmi mirasından faydalandıklarını görmekteyiz. Mesela Hanefîler haberi vahidin kıyasa tercih edilmesi konusunda tartışırken, raşid halifelerin rivayetlerini kıyasa tercih etmişler, diğer sahabilerin rivayetlerinde ise belirli şartlar yoksa kıyası ön planda tutmuşlardır.⁸⁴

Raşid halifeler döneminde özellikle kamu hukukunu ilgilendiren alanlarda, sahabiler tarafından yapılan şura içtihatlarında diğer sahabilerin görüşlerine başvurulmuş, bu yoğun mesailer ve sonraki nesillere bırakılan ilim mirası, ileride meyvesini vermiştir. Raşid halifeler devri sonrası siyasal ve sosyal yapıdaki değişimler ve etkileşim tefsir, hadis, kelam gibi normatif ilimlerin oluşum sürecine paralel olarak fıkıh disiplininin de nazari bir renk kazanmasına zemin hazırlamıştır. Başta Hicaz ve Irak olmak üzere çeşitli bölgelerde sahabenin rol model etkisinin açıktan açığa hissedildiği ilmi çalışmalar, daha sistematik ve doktriner bir fıkıh yapısına ve tedvin faaliyetlerine dönüşmüştür. Bu düzlemde yapılan analiz, sentez, tepki ve değerlendirmeler ileride mezhep olarak şekillenecek yeni fıkhi ekollerin doğmasına kapı aralamıştır.

⁸⁰ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 62.

⁸¹ Buhârî, Abdülaziz b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahu'l- İslam el-Pezdevî*, thk. Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bagdâdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991, II, 699.

⁸² Geniş bilgi için bkz., Mehmet Erdem, "Hanefî Mezhebinin Önemli Sahabi Referanslarından Birisi Olarak Hz. Ali" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.16, s.2, Elazığ, 2011, s.19-38.

⁸³ Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiye*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ty. s. 444; Mennau'l-Kattan, *Tarihu'l-Teşri*, s. 182; Şaban, Zekiyüddin, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 214.

⁸⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 339.

SONUÇ

İslam hukukunun teşekkülünde kitap, sünnet, icma ve kıyas köşe taşlarını oluştursa da sahabe kavlinin önemi büyüktür. Özellikle raşid halifelerin ve fakih sahabilerin rivayet ettikleri hadisler, verdikleri fetvalar, yaptıkları içtihatlar, devlet başkanı olarak uygulamaları, verdikleri hükümler, bazı ayetler hakkındaki tefsirleri İslam hukukunun teşekkül sürecini, İslam fikhini daha iyi anlamak isteyen biri için incelenmesi gereken bir durumdur. Bir dönemin nakilleri, içtihatları, fetvaları, hükümleri, uygulamaları anlaşılmadan diğer dönemlerin verileri sağlıklı bir şekilde anlaşılabilir. İslam Hukukunun teşekkülü açısından yapılan değerlendirmelerde raşid halifeler döneminin fikhi görüşlerinin incelenmesi, bunların tasnifi ve değerlendirilmesi erken dönemin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra karşılaşılan fikhi problemler raşid halifeler döneminde yaşanan yoğun içtihat ve fetva faaliyeti sonrasında çözülmüştür. Bu sorunların çözülmesinde, raşid halifelerin Kur'an'a ve sünnete olan vukufiyetinin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca yapılan şura ve içtihatların devletin yetki alanı dâhilinde gerçekleşmesi raşid halifeler dönemindeki fikhi faaliyetlerin geniş çapta etkisinin olduğunu göstermektedir.

Raşid halifeler bütün neveleriyle içtihatı tatbik etmiştir. Uygulamalarına dayanak yaptıkları yazılı usul ve kaideler oluşmamıştır. Nasslarda belirlenmiş hukuk sınırlarını aşmamışlar, içtihatla açık alanlarda bile Kitap ve Sünnet'ten anladıklarıyla maslahat dâhilinde uygulamalarda bulunmuşlardır. Raşid halifeler hem ferdi hem de şura içtihatına başvurmuş böylece insanları da buna teşvik etmişlerdir. Nassların zahiri yanında ruh ve gayesine, insanların içinde buldukları maslahat ve zaruretlere, hüküm ve içtihatlara, olumsuz durumlara sedd olacak uygulamalar içersinde olmuşlardır. İctihat ve uygulamalarında yanıldıkları da olmuştur, isabet ettikleri de olmuştur. Sonraki nesillerin takdirlerini celb ettikleri noktalar olduğu gibi eleştiri aldıkları durumlar da olmuştur. Bütün bunlar son derece samimi ve halis niyetlerle yapılmış takdire şayan fikhi faaliyetlerdir.

Bu dönemde içtihat ve taklid ehli birbirinden ayrılmamış, mezhepler teşekkül etmemiştir. Nassların açıkça değinmediği meselelerde Hız. Peygamber'i en iyi tanıyan, Kur'an'ın nüzul sürecine şahit olan sahabe tarafından orijinal re'y içtihatları ortaya çıkmıştır. Bu fikhi faaliyetler sadece dört halife ile sınırlı kalmamış, ashabın ileri gelen bütün fakihleri özgürce görüşlerini açıklamışlardır.

Değişik ihtiyaç ve problemlerin çıkmasına neden olan zaman ve mekân farklılıkları, nassları anlayış ve yorumlama farkları, bazı ayet ve hadisleri işitmemiş veya unutmış olmak ve hadisleri doğru okuma veya nassları telifte yanılmak gibi sebeplerden dolayı sahabe arasında ihtilaflar yaşanmasına rağmen genel anlamda İslam hukukuna olumlu etkiler kazandırılmıştır.

Raşid halifeler ve bu dönemde yaşayan sahabe kendi dönemlerinde genişleyen coğrafya, artan nüfus ve gelişen yeni olaylar karşısında, sınırlı sayı ve kapsamdaki nassları; tecrübe, bilgi ve birikimleriyle yorumlamıştır. Ehlinden sadır olan ve mahallinden yapılan bu görüş ve içtihatlar, insanlar tarafından saygınlıkla karşılanmış takdir toplamıştır.

KAYNAKLAR

Abdurrezzak, b. Hemmam b. Nafi el-Himyari es-San'ani, *el-Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.

Amidi, Seyfuddin Ali b. Ebi Ali, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkâm*, Daru'l-Hadîs, Kahire, ty.

Amir, Abdilaziz, *Fıkhü'l-Kitab ve's-Sünne*, Darusselam, Kahire, 1999.

Armajani, Yahya, *Middle East Past and Present*, New Jersey, 1986.

Atar, Fahreddin, *Fıkh Usulü*, İFAV. yay., İst. 2002.

Basri, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut, ty.

Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenu'l-Kübra*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İst., 1985.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, çev. , Hande Canlı, Kaknüs yay., İst., 2005.
- Buhârî, Abdülaziz b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahu'l- İslam el-Pezdevî*, thk. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bagdâdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih el-Müsned min Hadisi Rasulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Usûlü'l-fikh*, thk. Uceyl Câsım Neşemi, İstanbul 1994.
- Cüveynî, *Kitâbü'l-İctihâd min Kitâbi't-Telhis*, thk. Abdülhamîd Ebû Züneyd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Darekutni, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi, *el-İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebevîyye*, Daru Tayyibe, Riyad, 2003.
- Darimi, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Beyrut 1407.
- Dehlevi Veliyullah, *Huccetullahi'l-Baliğa*, thk., Seyyid Sabık, Daru'l-istiklal, Mısır, 1966.
- Döndüren, Hamdi, "Zaman ve Şartların Değişmesiyle İslamî Hükümler Değişir mi?" *UÜİFD*, c. 7, s. 7, Bursa, 1998.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen (Sünenü Ebî Davud)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Ebû Gudde, Hasan, *Ahkâmu's-Sicn ve Mu'âmeletü's-Sücenâ fi'l-İslâm*, Kuveyt, 1987.
- Ebu Ubeyd, el-Kasım b. Sellam, *el-Emval*, İhyau Turâsi'l Arabî, Beyrut, 1975.
- Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhim, *Kitâbü'l-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1397.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiye*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ty. ; *İmam Şafîi*, çev. Osman Keskioglu, D.İ.B.Y. yay. , Ankara, 1996.
- Erdem, Mehmet, "Hanefî Mezhebinin Önemli Sahabi Referanslarından Birisi Olarak Hz. Ali" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2. ; *İslam Hukuku Tartışma Metodolojisi*, Ankara, 2006.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sunnet Anlayışı*, Ankara, 1999.
- Eryılmaz, Ziya, *H. Ebubekir Efendimizin Fıkhi Görüşleri*, İstanbul, 1997.
- Eskicioğlu, Osman, *İslam Hukukunda Vergiler Yahya b. Adem ve Kitabı'l-Harac't*, İzmir, 1996.
- Fisher, Nettleton Sydney-Ochsebwald William, *The Middle East History*, New York/San Francisco, 1997.
- Gazzali, Ebû Hamid Huccetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed *el-İktisad fi'l-İ'tikâd*, nşr. İbrâhim Agâh Çubukçu, Hüseyin Atay, Ankara 1962.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullah en- Nisaburi, *el-Müstedrek, ala's-Sahihayn fi'l Hadis*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Halife b. Hayyat; *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Suheyl Zekkar, Dimeşk, 1968.
- Hallaf, Abdulvehhab, *İlm-i Usuli'l-Fikh*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İst., 1984.
- Hassan, Ahmed, "Origins of the Early Schools of Law", *İslamic Studies*, 1970, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Komisyon, Rağbet yay. , İst., 1999.
- Henâyâ, Abdullah b. Abdulkarim, *Fıkhü Ebi Bekr es-Sıddık Fit Tahareti Ve's-Salati Mukarinan Bi Fıkhi'l-Mezahibil Erbaa*, Mekke, h. 1411.
- Heytemi, Ahmed Şihabuddin, b. Hacer el-Mekki, *es-Savâ'ku'l-Muhrika*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, t.y.

İbn Abidin, Muhammed b. Muhammed Emin ed-Dımaşkî, *Haşiyetu Reddi'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsar fi Fıkhu Mezhebi Ebi Hanife*, ter. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absi el-Kufi, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali el- Hanbeli, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1992.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbuddîn Ahmed b. Alî, el-Askalani, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, Tahkik: Ahmed M. Şakir, Mısır, t.y.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka Kahire, 1936.

İbn Hümam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Kahire, t.y.

İbn Kayyımı-cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *İ'lâmü'l -Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Matbaati's-Sa'âde, Mısır 1955.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, Daru's-Saade, Mısır, 1939.

İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni fil-fikh el-Hanefi*, Mısır, 1367.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri, *Bahru' Raik Şerhu Kenzi Dekaiiki Nesefti*, Mecmuatu Resail, ty.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidayetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, Mektebetu Kulliyâtül-Ezher, Kahire, 1966.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el-Basri, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Seltut, Dârü'l-İsfahan, Cidde, t.y.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul, 1989; *İslam Hukuk Tarihi*, İz yay. İstanbul, 2011.

Kâsânî, Ebû Bekr Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiü's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1974.

Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, I-XIV, Çağ yay., İstanbul, 1986.

Komisyon, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale yay., İstanbul, 1990.

Mahfuz, Ebu'l-Hattab, İbn Ahmed b. Hasan: *Tehzîb fi'l-ferâiz*, nşr. Râşid b. Muhammed b. Râşid Hezza', Cidde, 1996.

Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Târih*, Bağdad t.y.

Maliki, Abdurrahman, *İslam Hukukunda Ceza*, Köklü Değişim yay., İst., 2002.

Mennau'l Kattan, *Tarihu Teşri'i'l-İslami*, Müessetu'r-Risale, Beyrut, t.y.

Merginani, Şeyhü'l-İslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *Hidaye Şerhu Bidayet'il-Mubtedi*, Daru's-Sadr, Mısır, 1990.

Muhammed Yusuf Musa, *Târihu'l-Fikhî'l-İslamî*, Kahire, 1378.

Mumisa, Michael, *Islamic Law Theory & Interpretation*, Amana Publications, 2002.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî, Ebû'Abdullâh Seyyîd b. Kesrevî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

Ruhaylî, Ruvey'î b. Râcih, *Fıkhu Ömer b. Hattab*, Mekke, ty.

Sabuni, Ebû Muhammed Nureddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, çev., Bekir Topaloğlu, Ankara, 1982.

- Sayis, Mahmud Muhammed Şeltut, *Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkh*, Matbaatu Muhammed Ali, Mısır, 1953.
- Sayis, Muhammed Ali, *Tarihu Fıkhî'l-İslami*, Daru'r- Rıda, Beyrut, h. 1423.
- Sealibi, Muhammed b Hasan el-Hacevi, *el-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fıkhî'l-İslami*, Daru't-Turas, Kahire, t.y.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin, *Usûlü's-Serahsî*, thk., Ebu'l-Vefa el-Afgani, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993; *Kitabu'l-Mebcut*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, (Özgün adı: An Introduction to Islamic Law) Çev., Abdulkadir Şener-Mehmet Dağ, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1986.
- Shoil, Muhammad, *Administrative& Cultural History of Islam*, Lahore 1992.
- Suyuti, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tarihu'l Hulefa*, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988; *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fareybi, Daru Tayyibe, Riyad, ty.
- Şaban, Zekiyüddin, (*Usulu'l-Fıkh*) *İslam Hukuk İlminin Esasları*, ter. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay., Ankara, 1996.
- Şevkani, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî, *Neylü'l Evtar Min Esrari Munteka'l Ahbar*, Daru İbn-i Cevzi, Riyad, 2006.
- Şiblî Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, ter. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975.
- Şirazi, Ebû İshâk Cemaleddîn İbrâhim b. Ali b. Yusuf , *el-Lüm'a fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dımaşk, 1995; *et-Tabakat*, thk. Muhammed Hasen el-Heytu, Dımaşk, 1980.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihü't-Taberî - Târihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, thk.: Ebû'l Fadl İbrahim, Beyrut t.y.
- Tahavi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk.: Muhammed Zührî en-Neccâr, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1399.
- Taşköprüzade, Ebu'l-Hayr İsamuddîn Ahmed, *Tabâkâtu'l- Fukâhâ*, thk. el-Hâc Ahmed Neyle, Ninova Matbaası, Musul, 1954.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sülemî, *el-Câmi'ü's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru İhyâ'î't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Vaglieri Laura, *Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri*, çev., İlhan Kutluer, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, yay., İstanbul, 1997.
- Vâili, Ahmed, *Ahkâmü's-Sücûn beyne's-Şerî'ati ve'l-Kânûn*, Beyrut, 1987.
- Watt, W. Montgomery, Encyclopedia of Islam, "Abu Bakr" mad., Leiden, 1960; *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Özgün adı; The Formative Period of Islamic Thought) Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Sarkaç yay., Ankara, 2010.
- Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1960.
- Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb, *Tarihu'l-Yakubi*, Daru'l- Sadır, Beyrut, 1358.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul, 1994.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Zeyd, İbn Ali Zeynelâbidin İbn'l-Hüseyin İbn Ali İbn Ebî Talib, *Müsnedu Zeyd İbn Ali*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1966.